

Максим Блакитний

ВИЛУЧЕННЯ РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ ЦЕРКОВНИХ ЦІННОСТЕЙ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ: КАМПАНІЯ 1922 РОКУ

DOI: 10.5281/zenodo.7009990

© М. Блакитний, 2022. СС BY 4.0

Мета статті – висвітлення грабіжницької політики Радянської Росії під час організації і проведення кампанії 1922 р. з примусового вилучення цінностей у церков та монастирів на Чернігівщині. Розкриті обставини, механізми проведення конфіскацій церковних коштовностей на території Чернігівської губернії. Окупаційна влада, використовуючи державний терор, продовжувала відпрацьовувати логістику вилучення цінностей у населення та суспільних інституцій. Кампанія була ретельно спланована й підготовлена – влада проводила реєстрацію релігійних громад, складалася й затверджувалися їх статуту, проходив облік церковного майна та цінностей (описи), укладалася договори оренди культових приміщень (між державою й громадою). Завдяки майновим описам влада фактично мала реальну картину «скарбів», якими володіли релігійні громади. Було опрацьовано понад 100 описів храмів переважно Чернігівського, Остерського і Городнянського повітів та Чернігова. У церквах і монастирях перебувала значна кількість історичних та культурно-мистецьких цінностей XVII–XIX ст. Тільки у церквах Чернігова знаходилося 60 Євангелій, у містечку Березне – 23 Євангелія, у Седневі – 18. У храмах Чернігівського повіту зберігалося 116 Євангелій, 43 дарохранильниці, 71 потир, 75 напрестольних хрестів, майже 200 дзвонів. Кампанія з вилучення цінностей проходила у 12 повітах Чернігівської губернії. Виведені зі складу Чернігівщини землі Стародубщини також мали значну кількість таких цінностей. **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що вперше було розглянуто проведення кампанії з масштабних конфіскацій культових предметів у 1922 р. на Чернігівщині. Акцентовано увагу на її особливостях, механізмах та наслідках. За основу були взяті опубліковані й не оприлюднені джерела Державного архіву Чернігівської області, публікації в ЗМІ, збережені церковні речі з колекції Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського. Наголошено, що головну роботу проводила Чернігівська губернська комісія з вилучення цінностей, якій підпорядковувалися повітові та волосні комісії. Зауважено, що кампанія 1922 р. була цілеспрямованою операцією з вилучення церковного начиння із дорогоцінних металів. Були проведені агітаційні й пропагандистські заходи для послаблення позицій Церкви й духівництва. Масове вилучення цінностей розпочалося з кінця березня в Чернігові, а на початку квітня – по повітах губернії. Активна фаза кампанії в регіоні тривала три місяці (кінець березня – початок липня). Музейники Чернігова брали активну участь у кампанії, фіксуючи й рятуючи культурні цінності. **Висновки.** Внаслідок грабіжницької кампанії 1922 р. на Чернігівщині вилучили й відправили до Москви: 4,5 кг золота, майже 5 т срібла, діамантів – на 47 каратів, 13 митр. Найбільше речей було конфісковано в Чернігові (майже 2 кг золота, 680 кг срібла, діамантів – 42 карати, 11 митр), Ніжинському (понад 1000 кг срібла, одна митра), Глухівському (понад 600 кг срібла) і Борзенському повітах (580 кг срібла). Конфіскуючи коштовності, комуністична держава тим самим грабувала громади, які протягом кількох століть накопичували духовні та мистецькі скарби. Політика окупаційної влади нищила національне й культурне надбання українського народу XVII – початку XX ст.

Ключові слова: цінності, вилучення, конфіскація, срібло, Чернігівська губернія, церква, монастир.

У 2022 р. виповнюється 100 років від початку масового вилучення комуністичною Росією церковних цінностей в Україні й зокрема на Чернігівщині.

Стаття є продовженням публікації, що була оприлюднена у журналі «Сіверянський літопис» в 2021 р.¹, і розкриває обставини, механізми проведення грабіжницької кампанії з вилучення церковних коштовностей на території Чернігівської губернії, а саме – другий етап, який характеризується масштабними, масовими конфіскаціями предметів культу в період миру в 1922 р. Окупаційна влада продовжувала відпрацьовувати механізми вилучення цінностей у населення та суспільних інституцій.

Загальні праці про підготовку, перебіг кампанії на території Росії та України, вилучення окремих цінностей були висвітлені в роботах В. Даниленка², В. Пащенко³, О. Не-

¹ Блакитний М. До історії вилучення радянською владою цінностей із дорогоцінних металів на Чернігівщині (1921 р.). *Сіверянський літопис*. 2021. № 3. С. 60–69.

² Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки. Київ, 1991. 342 с.

стулі⁴, В. Вериги⁵. Документальні матеріали, оприлюднені в збірнику «Радянська влада та православна церква на Чернігівщині у 1919–1930 рр.» (2010 р.)⁶, дають побіжне уявлення про початок, перебіг «акції» в регіоні. У нарисі «Церква і влада на Чернігівщині за радянського часу» (2011 р.) О. Тарасенко і М. Ковальов схарактеризували загальний перебіг кампанії у регіоні, приділивши основну увагу спротиву населення, каральним заходам окупаційної влади та сфабрикованим нею судовим процесам⁷. Це ж стосується і дисертації В. Шуміла «Істинно-Православна (Катакомбна) Церква на Чернігівщині у 20–30-х рр. ХХ ст.» (2021)⁸, де подане загальне бачення процесу вилучення цінностей як складової частини антицерковної політики більшовиків. Однак особливості проведення цієї кампанії, її наслідки для Чернігівської губернії до нашого часу залишаються фактично невідслідженими.

Документи про початок, перебіг і проміжні результати кампанії зберігаються в Державному архіві Чернігівської області (далі – ДАЧО) – Ф. Р-16 «Відділ управління виконкому Чернігівської губернської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів», Ф. Р-17 «Адміністративний відділ виконкому Чернігівської губернської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів», Ф. Р-65 «Виконавчий комітет Чернігівської окружної ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів», Ф. Р-67 «Адміністративний відділ виконкому Чернігівської окружної ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів». Документи фондів і каталоги Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського (далі – ЧІМ) дозволяють прослідкувати поповнення музейної колекції предметами культури на початку 1920-х рр.⁹ Доповнюють документальні матеріали публікації з загальногубернської газети «Красное знамя», які дають змогу прослідкувати хід кампанії, особливості її проведення на Чернігівщині (у межах адмінподілу 1922 р.). Ця документальна база дає змогу розглянути окреслену проблему.

Приводом для початку кампанії став голод 1921 р. на півдні України, у Криму та Поволжі. Влада закликала «збирати» золото й срібло по церквах та купувати зерно для голодуючих.

Кампанія з вилучення коштовностей охопила 12 повітів Чернігівської губернії, а саме: Борзенський, Глухівський, Городнянський, Козелецький, Конотопський, Кролевецький, Ніжинський, Новгород-Сіверський, Остерський, Сосницький, Чернігівський та Шостенський. Стародубський, Новозибківський, Мглинський і Суразький повіти Чернігівщини з 1919 р. перебували в складі Гомельської губернії (надалі, у 1926 р. були введені до складу Брянської губернії РСФРР).

Враховуючи наявні дані про загальну кількість парафіяльних церков Чернігівщини (майже 1100 храмів) на початку ХХ ст., у тому числі по окремих повітах, можна визначити кількість храмів, які були «охоплені» кампанією в 1922 р. Зважаючи на адмінподіл, на території Чернігівської губернії було приблизно до 770 церков. Більшість цінностей перебували в Чернігові, повітових центрах, монастирях, де знаходилося по кілька храмів. Були більш заможні й бідніші парафії. Тому кількість цінностей суттєво різнилася. Культурні предмети також мали різний рівень художнього виконання, матеріальної вартості й історичного та культурного значення¹⁰.

Кампанія була ретельно спланована й підготовлена – ще з 1919 р. влада розпочала процес реєстрації релігійних громад, складалися й затверджувалися їх статuti, проходив облік церковного майна та цінностей, укладалися договори оренди культових приміщень (між державою і громадою). Так, на Чернігівщині вже з літа 1921 р. почали проводити «інвентаризацію» церковного майна (надалі подібні описи складалися в лютому–березні 1922 р., 1923–1925 рр., 1927–1929 рр.). «Інвентарні книги» або описи церков, що зберігаються у ДАЧО, містять детальну інформацію про кількість предметів, їх характеристику (подекуди зазначена вага, рік виробництва, проба срібла «84» або без проби). По суті, вони дають повний зріз національного надбання Чернігово-Сіверщини на початку ХХ ст. За

³ Пашенко В. Держава і православ'я в Україні: 20–30-ті роки ХХ ст. Київ, 1993. 188 с.; Його ж. Більшовицька держава і православна церква в Україні: 1917–1930-ті роки. Полтава, 2004. 336 с.

⁴ Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні 1917–1941 рр. Київ, 1995. 278 с.

⁵ Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. Київ, 1996. 192 с.

⁶ Радянська влада та православна церква на Чернігівщині у 1919–1930 рр. Збірник документів і матеріалів. Чернігів, 2010. 408 с.

⁷ Тарасенко О., Ковальов М. Церква і влада на Чернігівщині за радянського часу. *Реабілітовані історією*. У 27-ми тт. Чернігівська область. Чернігів, 2011. Кн. 3. С. 9–52.

⁸ Шуміло В. Істинно-Православна (Катакомбна) Церква на Чернігівщині у 20–30-х рр. ХХ ст. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність: 07.00.01 – історія України. Чернігів, 2021.

⁹ Арендар Г. Срібні оклади Євангелій XVII–XIX ст. із зібрання Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського. Київ, 2021.

¹⁰ Корноухов Е. Алфавитний список церковей Черниговской епархии. *Труды Черниговской губернской архивной комиссии*. Чернигов, 1908. Вып. 7. С. 1–50.

основу бралися документи, які уклалися ще до подій Української революції 1917 р. (у 1925 р. була розроблена нова форма опису). Фіксувалося все наявне майно – будівлі церков, ікони, Євангелія, напрестольні хрести, дарохранильниці, дароносиці, потири (чаші), диски, звіздиці, хоругви, плащаниці, лампади, підсвічники, кадила, облачення священників, аналої, дзвони, шафи, богослужбові книги, періодичні видання. Зі срібла переважно були зроблені шати (ризи) ікон, накладки на Євангелія, хрести (суцільні або кипарисові хрести в срібній оправі), дарохранильниці, дароносиці, потири, диски, звіздиці. Значна частина предметів мала золочіння, шати чудодійних ікон були оздоблені дорогоцінним камінням.

Завдяки описам влада фактично мала реальну картину «скарбів», якими здебільшого володіли православні релігійні громади, хоча Церква й здійснювала оперативне управління цим майном. Окрім срібла, у церквах зберігалось церковне начиння з міді (мідні предмети, вкриті сріблом), мельхіору, олова, сталі, заліза. Доречно припустити, що проведення інвентаризації «церковного майна» було одним із основних завдань кампанії (чіткий облік). Інша її мета – банальний грабунок громад і населення, послаблення фінансових можливостей для ідеологічного впливу Церкви. По селах громади контролювали надходження або зміни церковного начиння. А в центрах єпархії (Чернігів) та монастирях повнота управління коштовностями належала Церкві. Невипадково ще з 1921 р. влада почала ліквідувати саме монастирі та вилучати з них цінності. Ймовірно, сама кампанія стала можливою через те, що Церква мала доволі низький авторитет у суспільстві.

Якими ж цінностями «володіли» церкви Чернігівщини на початку 1920-х років? За основу підрахунків нами було взято понад 100 описів православних храмів переважно Чернігівського, Остерського й Городнянського повітів та м. Чернігова початку 20-х рр. ХХ ст., віднайдені у ДАЧО (на основі зафіксованої у окремих архівних справах інформації про час виробництва предметів була зроблена спроба визначити найбільш давні культові речі, котрі перебували у церквах до початку процесу вилучення та на момент конфіскації). Так, у храмах Чернігова на 1921–1922 рр. було: від 4 до 12 Євангелій (найстаріше – 1681 р., з Миколаївської церкви), від 1 до 4 дарохранильниць (вага від 450 гр. до 1,3 кг, найстаріша – 1682 р. у Миколаївській церкві), одна дароносиця, від 5 до 8 напрестольних хрестів (вагою 0,9–1,3 кг), від 2 до 6 потирів (вага 0,4–1,3 кг), від 3 до 5 дискосів, до 6 звіздиць, від 2–3 до 29 ікон у срібних ризах (вага однієї ризи від 2 кг до 4,5 кг), від 5 до 8 срібних лампад, від 2 до 3 кадил, від 5 до 10 дзвонів (від 16 кг до 1700 кг, найважчий у П'ятницькій церкві).

По храмах у містечках (на 1921–1923 рр.): від 2 до 11 Євангелій (найстаріше – 1670 р., у Ріпках), від 1 до 2 дарохранильниць (вага – від 0,4 кг до 0,9–1,3 кг, найстаріша – 1795 р., з Благовіщенської церкви Березного, важила майже 6 кг), одна-дві дароносиці, від 1 до 8 хрестів (вага від 0,4 кг до 0,9 кг), від 1 до 4 потирів (вага від 0,4 кг до 1,8 кг, найстаріший із Любеча – 1625 р.), від 2 до 5 дискосів, від 2 до 5 звіздиць, від 2–3 до 18 ікон у срібних ризах, 1–3 кадила, від 4 до 7 дзвонів (від 16 кг до 2400 кг – найважчий у Петро-Павлівській церкві Березного).

У церквах по селах Чернігівщини (на 1923 р. значна частина цінностей у сільській місцевості ще була): від 1 до 7 Євангелій (найстаріші – львівські 1636 р. у селах Карпилівка і Старогородка Остерського повіту), від 2 до 3 дарохранильниць (від 0,9 кг до 1,8 кг, були і мідні, вкриті сріблом), одна-дві дароносиці, від 1 до 7 хрестів (від 0,4 кг до 0,9 кг), від 1 до 4 потирів (від 0,4 кг до 0,9 кг), від 1 до 2 дискосів, від 1 до 2 звіздиць, від 1 до 7 ікон у срібних ризах (вагою 0,4–1,3 кг), від 3 до 6 дзвонів (від 8–16 кг до 900 кг – найважчі по 900 кг були у селах Івашківка Городнянського повіту і Євминка Остерського повіту, найстаріший датований 1741 р. і вагою 820 кг у с. Старогородка Остерського повіту, розбитий дзвін вагою 1600 кг знаходився у с. Виблі Чернігівського повіту).

На 1922–1923 рр. у церквах Чернігова перебувало 60 Євангелій, у м. Березне – 23 Євангелія, у Седневі – 18. У храмах Чернігівського повіту знаходилося 116 Євангелій (без Березного й Седнева), 43 дарохранильниці, 71 потир, 75 напрестольних хрестів, майже 200 дзвонів (найбільші – дзвони понад 2400 кг, майже 2000 кг, біля 600 кг, 570 кг в м. Березне; дзвони понад 620 кг, біля 570 кг, майже 560 кг у Седневі; дзвін понад 600 кг в с. Горбове; дзвін майже 590 кг в с. Локнисте; дзвін біля 590 кг в с. Неданчичі; дзвін 540 кг в с. Мохнатин; дзвін майже 500 кг в с. Церковище).

Вилучені зі складу регіону землі Стародубщини (біля 300 церков), вочевидь, могли мати також значну кількість культурно-мистецьких цінностей. У Стародубському повіті була найбільша кількість храмів (понад 112) у порівнянні з іншими адміністративними одиницями Чернігово-Сіверщини.

Беручи за основу збережені описи церков, можемо припустити, що на 1922 р. по церквах губернії (десь 770 храмів) за мінімальною оцінкою могло бути: понад 770 Євангелій, біля 800 дарохранильниць, до 770 напрестольних хрестів, майже 770 потирів, біля 3 тис.

дзвонів, тощо. Станом на 1917 р. у храмах Чернігівщини (до 1100 церков) могло перебувати: понад 1100 Євангелій, біля 1100 дарохранильниць, десь 1100 хрестів, приблизно 1100 потирів, понад 4 тис. дзвонів тощо. У переважній більшості предмети церковного призначення датувалися др. пол. XVII – поч. XIX ст. Окремі церкви мали значні книгозбірні, де траплялися богослужбові видання першої пол. й сер. XVII ст.

У березні 1922 р. на основі розпоряджень і постанов центральних органів окупаційної влади в Чернігові була створена особлива губернська комісія з вилучення цінностей. Голова – представник особкому (особливо уповноважений) Раднаркому завгубфінвідділу Л. Бенчин, члени: губвоєнком (начальник гарнізону Чернігова) А. Валишев, голова губчека Цигліс. Згодом до складу цієї комісії увійшли представники від музейних установ. У повітах мали бути негайно утворені аналогічні підкомісії з представників повітової влади (члени виконкому, фінансового відділу, політбюро, освіти, воєнком), які мали провести агіткампанію щодо допомоги «голодуючим» та розпочати вилучення цінностей із культурних споруд. У пріоритеті були найбільш багаті храми та монастирі. У кожному повіті призначався уповноважений із вилучення, на селі утворювалися місцеві волосні комісії, які склалися з голів – волосного виконавчого комітету, комітету незаможних селян, сільради. Цінності мали доправляти до повітових фінвідділів, а вже потім, з охороною, до губфінвідділу. Фінансові відділи повітів отримали відповідну інструкцію щодо опису, охорони й транспортування цінних речей. Заміна коштовних речей харчами або грошима не допускалася. Це говорить про те, що кампанія 1922 р. була цілеспрямованою операцією з вилучення цінностей з дорогоцінних металів¹¹.

У місцевій пресі також була оприлюднена чітка інструкція (надійшла з Харкова) про порядок вилучення церковних цінностей, яка базувалася на основі постанови ВЦВК від 16 лютого 1922 р. про початок кампанії. Так, спеціально створені губернські комісії з вилучення мали протягом тижня отримати завірені копії описів церковного майна й договорів оренди від церковних громад. Комісії самі визначали порядок роботи та графік. Вони мали діяти спільно з виконкомом. Коштовності потрібно було вилучати передусім із багатих церков, синагог (члени комісії могли не чекати на надходження описів). У день вилучення цінностей із конкретного храму потрібно було запросити представників громади (3–5 чол.). При вилученні речей із золота, срібла, дорогоцінного каміння комісії мали керуватися інструкцією від 23 січня 1922 р. з обліку, вилучення й зберігання цінностей (речі мали описуватися й пакуватися). Якщо предмети перебували на обліку губмузеїв, то такі речі мали вилучатися під наглядом представника від музею, передаватися на зберігання до музейних установ та чекати на рішення губернської комісії з вилучення. Коштовні речі мали надходити до губфінвідділу, потім до загальноукраїнської комісії з вилучення, далі – до Центральної комісії допгол. Продаж коштовних речей на місцях не дозволявся. Губфінвідділи мали один раз на місяць звітувати у ЦК допгол і Наркомфін про вилучені цінності (вказувати назву речі, її вагу, карати), надавати щомісяця звіт для публікації у газетах. Губкомісії із вилучення повинні були раз на місяць публікувати детальний перелік конфіскованих предметів¹².

Водночас, влада цинічно збирала з населення й господарств продукти, грошовий податок для потреб голодуючих, заохочувала відрахування з заробітної плати.

Постанова Чернігівського губвиконкому від 30 березня 1922 р. передбачала складання описів богослужбового майна церков (у 3-х примірниках) з 1 по 10 квітня. Владу цікавила історико-художня й матеріальна цінність предметів. Мала відбуватися звірка зі старими інвентарними книгами. Про факти приховування цих книг інформували губчека¹³.

У березні 1922 р. на Чернігівщині проходила агітаційна й просвітницька робота щодо вилучення коштовностей. Майже в кожному номері газети «Красное знамя» ще від кінця лютого 1922 р. розміщувалися агітаційно-пропагандистські дописи. Так, у публікації «Церковь и голод» від 24 лютого 1922 р. йшлося про те, що в монастирях і церквах Чернігівщини багато золота, срібла та діамантів, які можна спрямувати для допомоги голодуючим селянам півдня України й Поволжя та придбати хліб закордоном¹⁴. Влада маніпулятивно наголошувала, що голодуючі – це переважно віруючі люди¹⁵.

Через тиск радянської влади церковне керівництво Чернігівської єпархії погодило передачу церковних цінностей. Так, 25 березня 1922 р. газета «Красное знамя» повідомляла, що відбулося зібрання представників релігійних громад Чернігова під головуванням чернігівського архієрея Пахомія (Кедрова), на якому було прийнято рішення про передачу владним установам окремих коштовностей для допомоги голодуючим. Було підготовлено

¹¹ Радянська влада та православна церква... С. 260–263, 265, 276.

¹² Церковь и голод. *Красное знамя*. 1922. 10 марта. С. 1.

¹³ Радянська влада та православна церква... С. 36–38.

¹⁴ Соломин І. Церковь и голод. *Красное знамя*. 1922. 24 февраля. С. 1.

¹⁵ Соломин І. Церковное золото голодующим. *Красное знамя*. 1922. 25 февраля. С. 1.

звернення до релігійних громад і вірян Чернігівщини з закликом робити відповідні пожертви. На сторінках місцевого видання 6 квітня 1922 р. було опубліковане звернення єпископа Пахомія до православних громад про пожертву церковних цінностей на користь голодуючих¹⁶.

Під час проведення кампанії настоятель Воскресенської церкви м. Седнева протоієрей М. Миславський передав для допомоги голодуючим: 0,4 кг срібла (5 столових і 2 чайні ложки), 10 руб. золотом, орден св. Анни 3-го ступеня, срібну медаль, грошові радянські знаки¹⁷.

Масове вилучення цінностей у 1922 р. розпочалося від кінця березня у Чернігові, а від початку квітня – у 12 повітах губернії. Активна фаза кампанія у Чернігівській губернії тривала три місяці (кінець березня – початок липня).

25 березня 1922 р. можна вважати початком конфіскації коштовних предметів у Чернігові (зі Спасо-Преображенського і Борогослівського соборів, Троїцького монастиря та колишнього єпархіального магазину)¹⁸. Так, зі Спаського собору Чернігова забрали понад 112 кг срібла. Із Борисоглівського собору – два Євангелія в срібних окладах, 4 срібні чаші, 2 срібних хрести, 73 срібні лампади, дарохранильницю. Із магазину колишнього Єпархіального будинку – 20 срібних чаш, 54 срібні тарілки, 18 звіздць, 18 лжиць, 2 срібні ризи з камінням, 5 срібних ковчегів, срібний личман з рубіном¹⁹. У Троїцькому монастирі конфіскували: 2 золоті панагії з дорогоцінним камінням, 3 срібні панагії, один срібний посох, посох зі слонової кістки, срібну ризу з ікони св. Миколая, золочену срібну митру з дорогоцінним камінням, дві оксамитові митри з дорогоцінним камінням, одну дарохранильницю, 10 срібних лампад, срібне паникадило (вагою понад 10 кг), один срібний хрест, 6 срібних дискосів, 2 срібні тарелі (вага майже 3 кг), срібну дошку (4,5 кг) тощо²⁰.

При вилученні речей представники губернської або повітових комісій склали відповідні акти, де була зазначена кількість предметів, їх назва, вага, розмір, прізвища тих, хто вилучав. У актах подекуди не відразу фіксували всі речі, які конфіскувалися (як приклад, акти Миколаївської і Казанської церков Чернігова)²¹.

Наприкінці березня 1922 р. член губернської комісії з вилучення цінностей А. Валишев на сторінках преси повідомив, що з 7 єврейських молитовних будинків Чернігова було вилучено 14,5 кг срібла²².

4 і 26 квітня 1922 р. Губкомісія з вилучення церковних цінностей (голова – Л. Бенчин, члени – А. Розанов, В. Шугасвський та В. Дроздов) у Миколаївській церкві Чернігова реквізувала: у перший день – срібні ризи з ікон (вага від 0,4 кг до 4 кг, загальна вага – понад 16 кг); друге вилучення – 7 ікон у срібних ризах (вага від 0,9 кг до 4,5 кг, загальна вага – понад 20 кг), срібне кадило (понад 0,2 кг), 2 чаші (0,5 кг). Додатково ще забрали 2 чаші, 1 хрест, тоді ж до музею передали 4 Євангелія (1681 р., 1697 р., 1735 р., 1753 р.), кипарисний хрест 1803 р., 2 дарохранильниці (1682 р. і 1795 р.), 4 срібні ризи XVII–XVIII ст. (Спасителя, Божої Матері, св. Варвари, св. Миколая). На кінець 1929 р. у Миколаївському храмі ще лишалося 10 Євангелій, 7 ікон у срібних шатах, срібні – дарохранильниця, потир, дискос, звіздця тощо. Оцінював речі ювелір-оцінщик А. Репкін²³. Тобто, можна стверджувати, що до храму могли «завітати» кілька разів для конфіскації речей.

26 квітня Губкомісія з конфіскації (голова – Л. Бенчин, члени – А. Розанов, В. Шугасвський) з Іллінської церкви Чернігова вилучила – срібний хрест, срібну чашу (понад 0,4 кг), три дискоси, три звіздці, дві лжиці, глечик, дві тарілки, кришку Євангелія²⁴. 28 квітня з Казанської церкви забрали – дві срібні дарохранильниці, хрест, лжицю, звіздцю, дискос, чашу, 4 тарілки, ківшик (до акту не відразу записали 9 вилучених риз, кадило, лампаду). До музею було передано один хрест 1697 р., Євангеліє першої пол. XVII ст., дві ікони XVII – поч. XIX ст.²⁵

Якщо у Воздвиженській церкві в Чернігові на 1922 р. було 8 Євангелій, 2 дарохранильниці (велика й мала –1,3 кг срібла), 7 хрестів, 4 потири, 25 ікон в шатах, то на 1923 р. залишилося – 5 Євангелій, 1 дарохранильниця, 3 хрести, 1 потир, 12 ікон. Все інше забрали²⁶.

¹⁶ Обращение. *Красное знамя*. 1922. 6 апреля. С. 1.

¹⁷ Голод. Помощь по Черниговщине. *Красное знамя*. 1922. 25 мая. С. 1.

¹⁸ Помощь по Черниговщине. *Красное знамя*. 1922. 2 апреля. С. 4; Хроника. *Красное знамя*. 1922. 4 апреля. С. 4.

¹⁹ Помощь по Черниговщине. Что дают церкви Чернигова. *Красное знамя*. 1922. 2 апреля. С. 4.

²⁰ Что дают церкви Черниговщины. *Красное знамя*. 1922. 4 апреля. С. 4.

²¹ Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). Ф. Р-65. Оп. 5. Спр. 11. Арк. 207, 210.

²² Церковь и голод. *Красное знамя*. 1922. 30 марта. С. 1; Вальшев А. Изъятие ценностей на Черниговщине. *Красное знамя*. 1922. 30 марта. С. 1.

²³ ДАЧО. Ф. Р-17. Оп. 1. Спр. 104. Арк. 23–24; Ф. Р-67. Оп. 1. Спр. 374. Арк. 36–37.

²⁴ ДАЧО. Ф. Р-65. Оп. 5. Спр. 11. Арк. 205.

²⁵ Там само. Арк. 207.

²⁶ ДАЧО. Ф. Р-17. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 179, 202, 210, 228.

Основна частина кампанії по Чернігову була завершена наприкінці квітня 1922 р. Газета «Красное знамя» повідомляла, що:

- зі Спасокого собору вилучили понад 154 кг срібла;
- з Борисоглібського собору забрали майже 74 кг срібла;
- з Троїцько-Іллінського монастиря – понад 1,3 кг золота й майже 65 кг срібла, 3 митри з дорогоцінним камінням;
- з Миколаївської церкви – біля 42 кг срібла;
- з Воздвиженської церкви – понад 25 кг срібла;
- з Єлецького монастиря – понад 15 кг срібла;
- з Воскресенської церкви – понад 10 кг срібла;
- з Вознесенської церкви – понад 9 кг срібла;
- з П'ятницької церкви – понад 7 кг срібла;
- з Катерининської церкви – понад 3 кг срібла;
- з Іллінської церкви – понад 3 кг срібла;
- з Казанської церкви – понад 1,8 кг срібла;
- з Петропавлівської церкви – понад 1,8 кг срібла;
- з Олександрівського костюлу – понад 1,3 кг срібла;
- з синагог Чернігова – майже 12 кг срібла²⁷. Такими публікаціями окупаційна злочинна влада ретельно документувала свої злочини.

З документів ДАЧО і газети «Красное знамя» дізнаємося про роботу повітових комісій. Так, у квітні кампанія проходила в Остерському повіті. Відповідна комісія з вилучення була утворена 5 квітня. Усі «необхідні» заходи треба було провести до 20 травня (комісія припинила свою діяльність 3 липня). 19 квітня у Острі відбулися повітові збори священників і представників релігійних громад, які постановили – усі церковні цінності передати на користь голодуючих. Вилучення було проведено в усіх 73 церквах повіту (збрали – понад 242 кг срібла)²⁸.

23 квітня 1922 р. газета «Красное знамя» проінформувала, що в Городні була утворена повітова комісія з вилучення цінностей, до її складу увійшло 5 членів (представники виконкому, парткому, губчека, фінвідділу, наросвіти). Ця комісія видала розпорядження про утворення волосних комісій із конфіскації. Від 1 по 10 квітня члени комісії оглянули 2 синагоги й 2 храми в Городні, перевірили описи та почали процедуру реквізиції цінностей. У самій Городні було вилучено понад 9 кг срібла (їх доправили до Чернігова)²⁹. Вже 25 квітня 1925 р. губернська газета повідомила про завершення вилучення цінностей у Городні. Із Троїцької церкви забрали майже 8 кг срібла, з Василівської церкви – понад 2 кг і орден св. Анни 2-го ступеня³⁰. По селах Городнянського повіту ця кампанія проходила в другій половині квітня 1922 р.³¹

У травні 1922 р. з Воскресенської церкви Седнева Чернігівського повіту конфіскували такі срібні речі: ікону св. Миколая в ризи, 6 лампад, Євангеліє 1688 р. (із вкладним записом чернігівського полковника Я. Лизогуба за 1692 р.), Євангелія (1722, 1773, 1841 рр.), 2 дарохранильніці, 6 хрестів, 4 потири, 2 дискоси, 2 звіздиці, 2 ложки, кадило, 4 ордени. Загальна вага вилучених предметів становила 8,5 кг срібла. На листопад 1925 р. у храмі ще перебували значні цінності – загальна вага тих речей, що мали зазначену одиницю виміру, дорівнювала 6,2 кг срібла (дарохранильніці, хрести, чаші, дискоси, звіздиці, ложки), ікони в ризах без ваги, Євангелія – також. На 1929 р. загальна вага цінних предметів, що перебували в церкві, становила 6 кг срібла. У 1927 р. і 1929 р. до музею було забрано 5 ікон переважно на полотні (ікони свв. Миколая й Олександри в срібно-золоченій ризи, ікона Благівіщення на полотні – срібні й золоті нитки, кольорове каміння, ікона св. Варвари на полотні – срібні та золоті нитки), плащаницю, срібний стакан, 2 цинкові тарелі, три ризи. На 1929 р. залишалось ще 6 Євангелій, 2 дарохранильніці (0,9 кг і 0,4 кг), 5 хрестів (найбільший 0,9 кг з ініціалами полковника Я. Лизогуба), 1 дароносний хрест, 2 чаші, 5 ікон у срібних ризах³².

У травні 1922 р. з Благівіщенської церкви м. Березна вилучили 6 ікон у срібних ризах, але залишалось ще 6 Євангелій (найстаріше – київське, 1712 р.), дарохранильніця 1795 р. (вагою майже 6 кг), 7 хрестів, 3 чаші. На липень 1923 р. у цьому храмі загальна вага срібних предметів становила 14 кг, але в описі не всі речі були позначені з одиницею

²⁷ Помощь Черниговщины. *Красное знамя*. 1922. 5 мая. С. 2; Помощь по Черниговщине. *Красное знамя*. 1922. 13 мая. С. 1.

²⁸ Жизнь человеческая дороже церковного сосуда. *Красное знамя*. 1922. 5 мая. С. 2; Радянська влада та православна церква... С. 281–282.

²⁹ Изъятие церковных ценностей. *Красное знамя*. 1922. 23 апреля. С. 4.

³⁰ Изъятие ценностей. В Городне. *Красное знамя*. 1922. 25 апреля. С. 4.

³¹ Городнянский уезд. Изъятие церковных ценностей. *Красное знамя*. 1922. 30 апреля. С. 1.

³² ДАЧО. Ф. Р-67. Оп. 1. Спр. 257. Арк. 38; Ф. Р-67. Оп. 1. Спр. 465; Ф. Р-67. Оп. 2. Спр. 30. Арк. 76.

виміру. У Вознесенській церкві Березного на лютий 1922 р. було 11 Євангелій, 2 дарохранильниці, 2 дароносиці, 18 ікон (і ще 7 ікон у Варваринському храмі), 8 хрестів, 8 потирів, 5 дискосів, 5 звзідць, 3 кадила³³.

18 травня 1922 р. у с. Кувечичі Чернігівського повіту зі Свято-Духівської церкви конфіскували – хрест, два ковші, тарілку, одну кришку Євангелія (5 пластин), дві застібки, одну рамку від кришки Євангелія, чотири зірочки від кришки Євангелія³⁴.

Про супротив грабіжницькій кампанії духовництва й парафіян дізнаємося з документів ДАЧО, публікацій на сторінках газети, споминів очевидців. Так, музейник і краєзнавець К. Самбурський у своїх «Щоденниках» повідомляв, що 15 квітня 1922 р. відбулися збори інтелігенції в Ічні Прилуцького повіту Полтавської губернії (нині Чернігівщина) щодо вилучення цінностей. Усі присутні висловилися проти конфіскації майна. 27 квітня відбувся опис цінностей у храмах Ічні. Комісія складалася з військового комісара, начальника міліції, голови виконкому. Срібні предмети були описані й перевірені. Для вилучення відібрали – чашу, хрест, дискос, дві тарілки, чарку. 3 травня із церков Гужівки, Рожнівки й Максимівки узяли 5 кг срібла. Із Рихлівського монастиря, за переказами людей, було узято майже 370 кг срібла, понад 16 кг золота (вочевидь, ще в 1921 р.). Вилучення цінностей у Ічні проходило 14 травня (зняли шати двох ікон, срібну оправу з Євангелія, інші предмети загальною вагою 6,7 кг)³⁵. Мутинська й Коропська волості Кролевецького повіту також саботували вилучення³⁶. Аналогічна протидія була з боку населення сіл Дягова й Феськівка Сосницького повіту.

На супротив влада реагувала жорсткими каральними заходами. Так, 1 липня у Мені відбулася виїзна сесія Чернігівського ревтрибуналу в справі «Дягова–Феськівка». Троє людей отримали вирок – розстріл³⁷. У серпні 1922 р. Чернігівський ревтрибунал розглядав справу проти керівництва Рихлівського монастиря про підробку опису майна обителі. Як наслідок, архимандрит Євгеній (Матвеев) і благочинний М. Радченко були засуджені до розстрілу³⁸.

Строки кампанії були прискорені наприкінці квітня 1922 р. Так, 29 квітня газета «Красное знамя» повідомила, що Чернігівська губкомісія отримала розпорядження від центральної комісії про завершення роботи з вилучення коштовностей. Губкомісія інформувала, що конфіскації у багатьох храмах і синагогах були завершені – вочевидь, по губернському центру й містечках. Речі були запаковані й готові до відправки за межі губернії³⁹. Однак по селах цінності вилучали ще у травні–червні 1922 р.

Проміжні «фінансові здобутки» й результати кампанії щодо кількості вилученого по губернії переважно відображені на сторінках преси. Так, у травні 1922 р. про це з'явилася серія публікацій⁴⁰. 29 квітня 1922 р. у Чернігові відбулися загальні збори червоноармійців – командного політичного складу Чернігівського гарнізону, на яких доповідач А. Валишев (член губкомісії з вилучення) зазначив, що до чернігівського музею було передано понад 28,5 кг вилучених срібних виробів, які мали культурно-мистецьку цінність. Взагалі, армійські підрозділи були залучені до конфіскації понад 410 кг срібла та майже 1 кг золота⁴¹. У ході кампанії в губернському центрі було вилучено: понад 1,3 кг золота, майже 381 кг срібла, 4 митри з діамантами⁴².

На 5 травня по Кролевецькому повіту було вилучено 60 кг срібла. По Кролевцю – майже 21 кг срібла (понад 11 кг з синагог), по повіту – 40 кг срібла⁴³. На 17 травня по губернії було вилучено: понад 3 кг золота (Чернігів і Кролевецький повіти), майже 2,8 т срібла (найбільше – Чернігів і Ніжинський повіти)⁴⁴.

Музейники Чернігова брали активну участь у кампанії, фіксуючи й рятуючи культурні цінності. Вони розуміли й знали матеріальну та мистецьку ціну речей. У свою чергу влада, використовуючи знання експертів (В. Шуґаєвський, В. Дроздов, Б. Пилипенко), під виглядом захисту пам'яток виявляла цінності та художньо-мистецькі шедеври. Вочевидь,

³³ ДАЧО. Ф. Р-17. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 92, 117, 184, 212.

³⁴ ДАЧО. Ф. Р-65. Оп. 5. Спр. 11. Арк. 142.

³⁵ Самбурський К. Щоденники 1918–1928 рр. Київ, 2015. С. 381, 385–386, 391–392.

³⁶ Изъятие ценностей. *Красное знамя*. 1922. 31 мая. С. 2.

³⁷ По губернии. *Красное знамя*. 1922. 21 июля. С. 2.

³⁸ Радянська влада та православна церква... С. 40–43.

³⁹ Помощь Черниговщины. К изъятию ценностей. *Красное знамя*. 1922. 29 апреля. С. 2.

⁴⁰ Сводка о количестве взятых из церквей ценностей по Черниговской губернии. *Красное знамя*. 1922. 21 мая. С. 4.

⁴¹ Жизнь красноармейца. *Красное знамя*. 1922. 12 мая. С. 2.

⁴² Помощь Черниговщины. *Красное знамя*. 1922. 5 мая. С. 2; Радянська влада та православна церква... С. 276.

⁴³ Борьба с голодом по Черниговщине. *Красное знамя*. 1922. 21 мая. С. 1.

⁴⁴ Сводка о количестве изъятых из цервей ценностей по Черниговской губернии. *Красное знамя*. 1922. 5 мая. С. 2.

чи не єдиним таким фахівцем із профільною вищою освітою у Чернігові був В. Шугаєвський.

О. Нестуля зазначає, що на початку кампанії співробітники чернігівських музеїв не були включені до складу спеціальних комісій. Також дослідник наголошує на тому, що голова губернської комісії з вилучення визначив для передачі з музеїв низку цінних предметів. Реагуючи на це неподобство, співробітники Всеукраїнської академії наук склали протестний лист, завдяки якому з музею не вилучили 4 Євангелія, коштовний посуд, також музейників допустили до роботи спецкомісії (працювали на громадських засадах і рятували коштовні речі)⁴⁵. Про вилучення з музеїв пише і В. Пащенко. Так, представники музею чинили супротив губкомісії, яка визначила для передачі з музеїв Чернігова й церковних ризниць низку унікальних експонатів зі срібла періоду Київської Русі. Представник губмузею, який наполягав на своїй участі в роботі комісії при вилученні цінностей із Чернігівського кафедрального собору, «був майже витурений із собору, причому в грубо глузливій формі йому заявлено, що губмузею тут робити нічого»⁴⁶.

Ще на етапі підготовки кампанії в грудні 1921 р. співробітники музею В. Шугаєвський і Б. Пилипенко оглянули Максаківський монастир (перебував на стадії ліквідації) на предмет знаходження історико-культурних цінностей та відібрали 33 одиниці мистецьких творів⁴⁷. 14 лютого 1922 р. Чернігівська ліквідаційна комісія постановила, згідно заяви представника музею В. Дроздова (завідуючий архітектурною секцією), що при ліквідації Троїцького монастиря в Чернігові музей міг би прийняти в своє підпорядкування храми обителі⁴⁸. Протягом 1922 р. музейники склали реєстр пам'яток старовини. Так, 30 квітня 1922 р. і 24 жовтня 1923 р. вони взяли на облік відповідно 12 і 16 цінних предметів, що перебували в Борисоглібському соборі (мозаїчна ікона св. Миколая, дві ікони з зображенням св. Феодосія на полотні, антимінс архієпископа М. Десницького, скляний хрест, інше)⁴⁹. За речі, які перебували на обліку, відповідав уже музей, але обліковані предмети могли тривалий час не передаватися до музейної установи, а зберігатися в храмі.

У 1922 р. до чернігівського музею передали понад 27 кг срібних виробів (найбільше – із міських монастирів і соборів), 9 Євангелій (4 з Вознесенської церкви, 2 з Воздвиженської)⁵⁰. На сьогодні у музеї зберігаються принаймні 3 Євангелія з храмів Чернігова і Седнева, вилучені в 1922 р.⁵¹

У жовтні 1922 р. губінспектор по музейній частині губполітосвіти й очільник музею В. Шугаєвський здійснив поїздку до Новгород-Сіверського для обстеження стану місцевих церков, монастиря та передачі окремих цінностей до музеїв. Він відібрав до 20 предметів для Чернігова (олов'яні – дарохранильницю й дароносицю, 2 ризи, понад 5 воздзуків, епитрахиль, покривець, палицю, великий килим «панського» типу, ікону, частину козацького пояса), понад 5 ікон для новгород-сіверського музею, 12 предметів було поставлено на облік (6 риз, срібна тареля, дві ікони, дарохранильниця, напрестольний хрест, чаша)⁵².

У 1922 р. влада вилучила з Рихлівського монастиря дарохранильницю 1749 р. (47,6 кг срібла). До музею вона надійшла лише в 1925 р.⁵³

Окремі цінності з Чернігівщини потрапляли й до київських музеїв (наприклад, срібна шата Дігтярівської ікони в Музей історичних коштовностей України).

Основні результати кампанії були оприлюднені на сторінках галузьгубернської газети в червні-липні. Станом на 10–13 червня 1922 р. по Чернігівській губернії було вилучено: понад 4 кг золота, 4,5 т срібла (найбільше: Ніжинський повіт – понад 1 т срібла, Чернігів – майже 580 кг, Глухівський повіт – біля 600 кг, Кролевецький – понад 500 кг, Борзенський – біля 450 кг, Сосницький – понад 280 кг, Остерський – біля 220 кг). Було вилучено 10 митр із діамантами⁵⁴.

У липні Сосницький повіт подав уточнені цифри – забрали майже 350 кг срібла⁵⁵.

На початку липня 1922 р. були підбиті підсумки кампанії з конфіскації церковних цінностей та коштовностей. **На Чернігівщині вилучили й відправили до Москви: 4,5 кг золота, майже 5 т срібла, діамантів – 130 одиниць (47 каратів), 13 митр.** Найбільше – у Чернігові (майже 2 кг золота, 680 кг срібла, діамантів – 42 карати, 11 митр), Ні-

⁴⁵ Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні 1917–1941 рр. Київ, 1995. Ч. 1. С. 138, 142–143.

⁴⁶ Пащенко В. Держава і православ'я в Україні: 20–30-ті рр. XX ст. Київ, 1993. С. 56.

⁴⁷ ДАЧО. Ф. Р-305. Оп. 1. Спр. 1859. Арк. 56–56 зв.

⁴⁸ ДАЧО. Ф. Р-17. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 8.

⁴⁹ ДАЧО. Ф. Р-17. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 44.

⁵⁰ Помощь по Черниговщине. *Красное знамя*. 1922. 13 мая. С. 1.

⁵¹ Арендар Г. Срібні оклади...

⁵² Радянська влада та православна церква... С. 53–65.

⁵³ Дроздов В. Рихлівський ковчег. Записки українського наукового товариства в Києві. 1927. Т. 26. С. 52.

⁵⁴ Борьба с Голодом. *Красное знамя*. 1922. 12 июня. С. 2; Изъятие ценностей. *Красное знамя*. 1922. 19 июня. С. 2.

⁵⁵ По губернии. *Красное знамя*. 1922. 21 июля. С. 2.

жинському (понад 1000 кг срібла, одна митра), Глухівському (понад 600 кг срібла) і Борзенському повітах (580 кг срібла)⁵⁶.

Центральна комісія з вилучення цінностей повідомила (на 25 червня 1922 р.), що по Україні було вилучено: майже 47 т срібла (46753 кг, 10,5% зібрали на Чернігівщині), понад 50 кг золота, майже 1400 каратів діамантів⁵⁷.

На 1923 р. у кафедральних соборах, монастирях, костьолі Чернігова цінностей вже не було (виключення становив Борисоглібський собор). Заходи з додаткового вилучення цінностей по Чернігівській губернії продовжилася навесні 1924 р., але вже без особливого розголосу. Із перервами вони тривали до 1930 р., коли розпочався процес масового закриття церков. За ці роки конфіскували ще наявні предмети з дорогоцінних металів, культовий одяг, документальні збірки, богослужбові книги, дзвони⁵⁸. У 1924 р. Чернігівський державний музей взяв на облік срібні царські врата Борисоглібського собору Чернігова⁵⁹. 1929 р. до музейної установи була передана срібна шата кіоту чернігівської Троїцько-Іллінської ікони, у 1930 р. бронзовий дзвін 1720 р. з Вознесенської церкви Чернігова, зроблений коштом чернігівського полковника П. Полуботка. Срібну дарохранильницю чернігівського Борисоглібського собору музей отримав у 1933 р.

Кампанія 1922 р. мала свою специфіку й особливості: ретельна підготовка акції, короткі строки проведення (кінець березня – початок липня 1922 р.), антирелігійна й антицерковна пропаганда, цінності конфіскувались у всіх існуючих релігійних громадах (православні, католицькі, єврейські), із церков конфіскували лише частину культових речей (значна їх кількість ще залишалася в православних храмах), з монастирів вилучали фактично всі цінності (перебували на стадії ліквідації), терор, репресії, залучення регулярних армійських частин. Окремі коштовні предмети були врятовані й залишені в Чернігові завдяки професійним діям чернігівських музейників та науковців.

Головні завдання кампанії – облік наявного церковного майна, підготовка населення й духовництва до необхідності вилучення усіх коштовних предметів, конфіскація цінностей, зменшення впливу Церкви. Основними організаторами цієї політики на Чернігівщині були: особливо уповноважений Раднаркому Л. Бенчин, губвоенком А. Валишев, керівництво губчека.

Таким чином, можемо стверджувати, що грабіжницька кампанія більшовицької окупаційної влади Росії, проведена у 1922 р. на Чернігівщині, призвела до початку масового вилучення історичних, культурних та мистецьких цінностей. Ці предмети переважно належали громадам і тільки перебували в «управлінні» Церкви. Конфіскуючи коштовності, злочинна держава тим самим грабувала громади, які протягом кількох століть накопичували духовні та мистецькі скарби. Політика окупаційної влади нищила національне й культурне надбання українського народу XVII – поч. XX ст. Можемо припустити, що після кампанії 1922 р. по церквах Чернігівщини ще залишалася значна кількість цінностей, загальну вагу яких, за мінімальною оцінкою, можна визначити в 10 т срібла.

References

- Arendar, H. (2021). *Sribni oklady Yevanhelii XVII–XIX st. iz zibrannia Chernihivskoho istorychno-ho muzeiu im. V.V. Tarnovskoho* [Silver salaries of the Gospels of the XVII–XIX c. from the collection of the V.V. Tarnowski Chernihiv historical museum]. Kyiv, Ukraine.
- Danylenko, V.M., Kasianov, H.V., Kulchytskyi, S.V. (1991). *Stalinizm na Ukraini*. 20–30-ti r. [Stalinism in Ukraine. 20th–30th]. Kyiv, Ukraine.
- Nestulia, O. (1995). *Dolia tserkovnoi starovyny v Ukraini 1917–1941 rr.* [The fate of church antiquity in Ukraine in 1917–1941]. Kyiv, Ukraine.
- Pashchenko, V. (1993). *Derzhava i pravoslavia v Ukraini: 20–30-ti r. XX st.* [State and Orthodoxy in Ukraine: 20th–30th of the XX c.]. Kyiv, Ukraine.
- Pashchenko, V. (2004). *Bilshovytska derzhava i pravoslavna tserkva v Ukraini 1917–1930-ti r.* [Bolshevik State and Orthodox Church in Ukraine 1917–1930]. Poltava, Ukraine.
- Samburskyi, K. (2015). *Shchodennyky 1918–1928 rr.* [Diaries of 1918–1928]. Kyiv, Ukraine.
- Shumilo, V. (2021). *Istynno-Pravoslavna (Katakombna) Tserkva na Chernihivshchyni u 20–30-kh rr. XX st. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata istorychnykh nauk. Spetsialnist: 07.00.01 – istoriia Ukrainy* [The True Orthodox (Catacomb) Church in Chernihiv Oblast in the 20s–30s of the 20th century]. Chernihiv, Ukraine.
- Tarascenko, O., Kovalov, M. (2011). *Tserkva i vlada na Chernihivshchyni za radianskoho chasu. Reabilitovani istoriieiu*. U 27-my tt. Chernihivska oblast [Church and power in Chernihiv region during the Soviet era]. Chernihiv, Ukraine. Kn. 3. S. 9–52.
- Veryha, V. (1996). *Konfiskatsiia tserkovnykh tsinnosti v Ukraini v 1922 r.* [Confiscation of church values in Ukraine in 1922]. Kyiv, Ukraine.

⁵⁶ Валишев А. Духовенство и изъятие... С. 2.

⁵⁷ Изъятие церковных ценностей на Украине. *Красное знамя*. 1922. 12 июля. С. 1.

⁵⁸ Радянська влада та православна церква... С. 115.

⁵⁹ ДАЧО. Ф. Р-65. Оп. 5. Спр. 11. Арк. 203.

Блакитний Максим Михайлович – кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського (вул. Музейна, 4, м. Чернігів, 14000, Україна).

Blakytny Maksym – Ph.D. in Historical Sciences, deputy director for research of the Chernihiv historical museum named after V.V. Tarnovsky (4 Muzeina Str., Chernihiv, 14000, Ukraine).

E-mail: max1914@ukr.net

WITHDRAWAL OF CHURCH VALUES BY THE SOVIET AUTHORITY IN THE CHERNIHIV REGION: THE 1922 CAMPAIGN

The **purpose** of the article is to shed light on the predatory policy of Soviet Russia during the organization and conduct of the 1922 campaign to forcibly confiscate valuables from churches and monasteries in the Chernihiv region. Circumstances, mechanisms of confiscation of church valuables on the territory of Chernihiv province are revealed. The occupying power, using state terror, continued to work out the logistics of confiscating valuables from the population and public institutions. The campaign was carefully planned and prepared – the authorities registered religious communities, drafted and approved their statutes, registered church property and valuables (descriptions), and concluded lease agreements for religious premises (between the state and the community). Thanks to property descriptions, the authorities actually had a real picture of the «treasures» owned by religious communities. More than 100 descriptions of temples were worked out, mainly in Chernihiv, Oster and Horodnia counties and Chernihiv. Churches and monasteries housed a significant number of historical and cultural and artistic values of the XVII–XIX c. Only in the churches of Chernihiv there were 60 gospels, in the town of Berezne – 23 gospels, in Sedniv – 18. In the churches of Chernihiv district there were 116 gospels, 43 gift boxes, 71 chalices, 75 altar crosses, almost 200 bells. The campaign to seize valuables took place in 12 counties of Chernihiv province. The lands of the Starodub region taken from the Chernihiv region also had a significant number of similar values. **The scientific novelty** is that for the first time a campaign on large-scale confiscations of cult objects was considered in 1922 in Chernihiv region. Emphasis is placed on its features, mechanisms and consequences. Published and unpublished sources of the State Archives of the Chernihiv region, publications in the media, preserved church items from the collection of the V.V. Tarnowski Chernihiv historical museum. It was emphasized that the main work was carried out by the Chernihiv Provincial Commission for the Removal of Valuables, to which the county and volost commissions were subordinated. It is noted that the campaign of 1922 was a purposeful operation to extract church valuables from precious metals. Campaigning and propaganda activities were carried out to weaken the positions of the Church and the clergy. Mass seizure of valuables began in late March in Chernihiv, and in early April in the provinces. The active phase of the campaign in the region lasted for three months (late March – early July). Chernihiv museum workers took an active part in the campaign, capturing and saving cultural values. **Conclusions.** As a result of the robbery campaign of 1922 in the Chernihiv region seized and sent to Moscow: 4.5 kg of gold, almost 5 tons of silver, diamonds – 47 carats, 13 meters. Most items were confiscated in Chernihiv (almost 2 kg of gold, 680 kg of silver, diamonds – 42 carats, 11 miter), Nizhyn (over 1000 kg of silver, one miter), Glukhiv (over 600 kg of silver) and Borzensky counties (580 kg of silver). By confiscating jewelry, the state looted communities that had accumulated spiritual and artistic treasures for centuries. The policy of the occupying power destroyed the national and cultural heritage of the Ukrainian people in the seventeenth and early twentieth centuries.

Key words: valuables, seizure, confiscation, silver, Chernihiv province, church, monastery.

Дата подання: 26 січня 2022 р.

Дата затвердження до друку: 30 січня 2022 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Блакитний, М. Вилучення радянською владою церковних цінностей на Чернігівщині: кампанія 1922 року. *Сіверянський літопис*. 2022. № 2. С. 36–45. DOI: 10.5281/zenodo.7009990.

Цитування за стандартом APA

Blakytny, M. Vyluchennia radianskoiu vladou tserkovnykh tsinnosteï na Chernihivshchyni: kampaïnia 1922 roku [Withdrawal of Church values by the Soviet Authority in the Chernigiv Region: the 1922 campaign]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2022, 2, P. 36–45. DOI: 10.5281/zenodo.7009990.

